زنجیرە وتار: زمان و زمانی کوردی (١١)

ئامادەکردنی: تاهیر عەلیار

کورد و سەربە خۆیی زمان(١) مامۆستا هەژار

وشەی خۆی بوون یان سەربەستی و سەر بە خۆیی کە هەرسێک بە مانا یەکن لەم دەوروزەمانانەدا تیا دەژین وەک بیزانم پتر لە هەموو واژەیەک بە سەر دەم و زارانەوە دێت و دەچێ زۆر جارانیش بۆ واتا ئاڵ و گۆڕ کردن ، رستەیەک یان وشەیەکی تری وەک پاشکۆ لێ شەتەک دەدەن وەکوو : سەربەستیی نەتەوایەتی ، خۆی بوونی گەل و نیشتمان، سەربەخۆیەتی بیروباوەر ، سەربەخۆبوونی ئابووری یان خۆ بژیوی. وەک دەشزانین هەموو مرۆڤی سەرزمین بە هەموو زار و زمانان چ بە دەستی گەل ، چ بە تاک ئەویندار و بەندەواری مانای ئەو رستە رەنگینەن و بۆی سەوداسەر و هەڵوەدان و خوێنی لە پێناو دەرێژن و لاشی لە رێدا دەنێژن و ئەوانەی لەسەر ئەم بیرە خراونە چاڵ و زیندان و لە گرتووخانانددا گیرن هەرگیز لە بیریان دەرناچێ و بە هیوای وەدیهاتنی ئەو نیاز و دۆزە پیرۆزە رۆژ دەسەر شەو دەخەنەوە و شەوی پێ رۆژ دەکەنەوە بەڵام بە ناشکوری نالێم ئێمەی گەلی کوردی کلۆڵ چەندین چەرخە ئێستاو ئێستاش خۆی بوونە بێ پاشکۆیەکە و سەربەخۆییەکلکدارەنرخدارەکانی ترمان بۆ نەرەخسیوە و وختە بشلێم خەونیشمان پێوە نەدیوە. لە لایەکی تریشەوە لە سایەی شایی بە خۆیەتی بێ کاکڵ و ئارەزووی رەگەڵ رەگەڵی هەر بە دەم و شەرم و فەدیی لە عالەم خۆهەڵاواردن ... ئەشێ هیچ نەبێ لاسایەک ، چاولێکەریەک با لاساوچاولێکەریەکەش بێ بەهرە بێ رەچاو کەین و بەوجۆرە سەربەخۆ بوونێک کە وەک دەڵێن نە شیش بسووتێ و نە کەباب خۆمان نیشانی مەردم دەین و نەڵێن کورد دەستە وەستانن و قەدری سەر بەستی نازانن. دەڵێن قسە قسە دێنێ: لە بیرمە رۆژێک لە رۆژان بە زەمانی (عەهدی باید) کە ئەو سا لە شارع نازی دووکانی وێنە گریم بوو سەرو کەللەی مامۆستایەکی موحتەرەم گەورەی کردم لە پاش من خۆش و تۆ خۆشێ گەرم و گوڕ و برایانە مەزبەتەیەکی دەرێنا و فەرمووی : ئەگەر زەحمەت نەبێ بیخوێنەوە و پەنجە مۆرێکی پێوە نێ. نووسرابوو لە بریکاری گەلی کورد بڕیار دراوە مامۆستا فلانی شاعیر بە نازناوی (ئەمیرولشوعەرای کوردان) خەڵات بکرێ.

بێ لام و خۆم و خۆگرتن لە لای سەرووی چەند ئیمزایەکی دیکە ئیمزایەکی خوانا و درشتم لێکرد و پێم دایەوە ، بە بزەیەکی پڕ بە بەزێتی و کەزەب کە هێشتا هێندێک فەیلە سوف بە میللەتی حەساو ناکەن مافی رەوای خواداوێتیمان پێ رەوا نابینن لە ناو ئەو هەموو ملێونە کوردەی لە بەر پێ پلێشاوەدا لە ناو کولەکەی تەریش دا ناوی ئەمیرێک نابیسرێ ئەوە چۆن بە بیرتان دا هات کە لە ناو وێژەوانانددا پێویستە میرێکمان هەبێ ، سوور دەشزانن کە چینی شاعیر و نووسەر لە کوردستان نەخوازەڵا لەم چاخەش دا لە هەموو چین و دەستەیەک حەتتا لە دۆم و دەروێشیش رەجاڵتر و بێ ئەنوا و بی بژیوترن . مامۆستای خۆم نازناوی میر لە ناو گەلێکی یەخسیردا زۆر ئەشتێکی زەق و زۆیە و دەترسم ناقۆڵا دەرچێ دەگەڵ ئەوەش بەو میرە شوکرانە بژێرم چونکە کوردە و لە خۆمانە. خوا نەی برێ و پیرۆزمان بێ. هەر چەند مامۆستای ناوبراو جیا لەوەی بە عەقڵی من پێکەنی درگائێکی نەخستە سەر ... بەڵام دەیتوانی بفەرموێ ئەقڵی میری شاعیرانمان وەک ئاڵای گۆڕخانەکانە ، هەموو کورد لەکوردستان دا ئەوانەی دەجووڵێننەوە و ناوی خۆیان ناوە زیندوو کووتە پەڕۆیەکیان نییە کە دروشمی ناسینیان بێ کەچی هەموو گۆڕستانێک لە کوردستان هەزار ئاڵای سەوز و شین ومۆر و بۆر و بێ رەرنگی پێوەیە ، فەرق چییە؟ ئەو مەبەستەی پرم پێدا و چیرۆکم تێدا وەگێرا باسی میری شاعیران و ئاڵای سەر گۆرستانەکان دێننەوە بیر کە بۆ یەکدی یان من یان هیچ نەبێ بە بۆرە خزمایەتییەکی بە یەک دەگەن. بەشێکی باش لە خویندەوارە کوردەکان ئەوانەی لە پاش شۆڕشی چاردەی تەموزی پیرۆزڕا دەستیان داوەتە قەڵەم و نیازیان وایە خزمەت بە زمان و ئەدەب و دیرۆک و چیرۆکمان بکەن و لە گەرداوی کوردی نەزانینی پێشوو دەرمان بخەن و بۆ پلەی سەربەخۆ بوونێک جا هەرچی بێ

بە بارێک دا سەرمان بخەن وەختێ بیریان لێکردەوە کە سەر بە خۆیی رووت و قووت داواکردن مانای زۆر لێ دەدرێتەوە و هەویرێکی ئاو هەڵگرە و لەوانەیە ئەو ئاگرە پریشکێکی ریشی خۆیان بگرێتەوە بایانداوە سەر سەربەخۆیی بە کلکە و کاژی ئەوانیشیان دۆزی ، روانیان ئەویش رەوا نابن چون سەربەخۆیی ئابووری یان سەربەستی بیروبڕواش بە بێ خۆی بوونە بفەکە نایە تە جێ ... ئەدی چ بکەین ؟ لە هەمووی باشتر ئەوەیە بۆ سەربەخۆ بوونی زمان تێکۆشن و بە پلارێک چەند چوێلەکەیەک دەپێکن وشە خۆش و شیرینەکەی هەموو دنیای لە دوو وێڵە کوردیش دەیێ ....زانایی و رێبەریی خۆیان بە نامۆ و خۆ نیشان دەدەن و چونکە وشەی سەربەخۆیی بە زمانەوەش بەستراوە هیچ کەسیان لێ دڕدۆنگ ناکاو هەر لە سەرداری بە مازووون .

بەڵام ئاخۆ ئەو سەربەخۆیی زمانە وەک ئەوانە دەیانەوێ قازانجمانە ؟ یان زیانە؟ گەلێک لەو تازە نووسەرە تازە پێداکەوتووانەمان لایان وایە هەر وشەیەک کە دە زوانی عەرەب دا بەکار هاتبێ یا دەبێ دەراوێژرێ و وشەیەکی داتاشراوی لە عەرەبی بۆ سەر کوردی وەرگێردراوی لە جێ دانێن بۆ نموونە دووکان کراوە بە کۆگا ، لە باتی نوختە دەڵێن خاڵ ، خەت بۆتە هێڵ ، قەڵەم کراوە بە پێنووس ، بۆ نەگبەتی کاغەزی کاغەزئاساییش بە کوردی حەساو نەکراوە و کردوویانەتە هاوکێش و قافیەی پێنووس و هێندێک ناویان ناوە تێنووس. لەو جۆرە بابەتە زۆرە و ئەگەر درێژەی پێبدەین دەبێتە درێژدادڕی و لەوتاری وا سەرچڵ دا دوایی نایە و دەبێتە هۆی سەرە گێژەی خوێندەواران ....بەڵام ئەگەر کوردێکی پشوو درێژ و خۆڕاگر تاقەتی هەبێ و یەک دوو جار ئێزگەکەی بەغدای بەشی کوردی سەرلە بەری گوێ لێبگرێ و بە وردی سرنجی بدا ئەو سا دەزانێ چ باسە و کوردیی تازە لە سایەی مامۆستای تازەی کوردی ناسی عەرەبی زان بە چۆن مەرەدێک براوە.ئەگەر ئەو تابشتەش نەبوو بڕواننە وردە کتێبان کە لە پەستاو بێ برانەوە دێنە بازار و پڕیانە لەو پەڕۆوپاڵ و خشت و خاڵە ، هەر دانەرەی بە هەوای خۆی وشە و رستی پێداویستی کتێبەکەی بە عەرەبی لە مێشکی دا داڕشتووە و ئەوسا هاتووە دەنک عەرەبییەکەی بە کوردی تەرجەمە کردووە و دەیان رستەی وەک هەواڵی تەندروستی و خولی ئاوەکانی گشتیی دێتە بەرچاو و پەیمانگا لە جێی (معهد) و ناوی جامیعەی عەرەبی بۆتە مزگەفتی عەرەبان و هێندە شتی سەیروسەمەرە دەردەچن کە پیاو مووی لێ گرژدەبن و لە تاوی زمانەکەمان کە لە سایەی لە سەر وەجواب نە هاتنی خاوەنکاران خەریکی ئاویلکەدانە ناچارین هەر ئاخ هەڵکێشین و بۆ چرووکمان لە هەناوان بێ من گەرەکمە دەگەڵ ئەو جۆرە کوردانەی کە بە نیازی بژاری زمانی کوردی لە عارەبی چڵ و پنجە بە کەڵکەکانیش دەشێلن و دەری داوێن و لە جیاتی خاوێن کردنەوە سەرو گوێلاکی دەشکێنن تۆزێک بدوێم.

لە سەرانسەری دونیادا هیچ زمانێکی سەربەخۆ بەو مانایە کە هیچ وشەی هەندەرانی تێدا نەبێ دەس ناکەوێ(۲) هیچ گەلێکیش بە تیکەڵاوی چەند وشەی بێگانە لە زمانەکەیدا تووشی هیچ زیانێک نابێ و تووشیش نەبووە. با لە زمانزانان بپرسین : داخوا زوانی گەلانی خودا پێداوی خاوەن تەخت و بەخت چۆنە ؟ پێمان دەڵێن ئیتالیایی و ئەسپانی و ئەلمانی و ئینگلیزی و فەڕانسی و گەلێک لە زمانی ئوروپایی تر چونکە بنچینە لاتینین بە سەتان وشە و رستەیان وەک یەک دەچن و هیچکامیش بە تەنگەوە نین کە ئەو وشە هاوبەشیانە وەسەر یەکتر بکەنەوە . دەڵێن رووسی کە زمانێکی سڵاویە جگە لەوەی کە زۆروشەی وەک بوڵغاری و چێکی دەچێ بە سەتان وشەی ئینگلیسی و فەڕانسیشی تێخزاوە و هەرگیز رووسی دوای شۆڕشی ئوکتوبریش نەیان گوتووە ئەو وشانە کاپیتالی و بورجوازی و کۆنە پەرست و فاشیستن بێ دەستکاری هێشتوویانن و جیا لە قازانج زیانێکیان لێ نەدیون یا دوور نەڕۆین هەر لەم ناوە و لەم رۆژهەڵاتە نزیکە و لە نزیک خۆمان بڕوانین ....تورک، فارس، ئەفغان و هیند و پاکستان و بەنگلادیشیشیان دەگەڵ بێ بە سەتان نا بە هەزاران وشەی عەرەبیی رەسەنیان خوازتۆتەوە دەیان نووسن و دەیان خوێنن و دەناو فەرهەنگی خۆیاندا ریزیان دەکەن و بە هی خۆیانی دەزانن و دەزانین هیچ زیانێکیش بە عەمرومالیان نەگەیوە و لە سۆنگەی وشەی بێگانە بە کارهێنان کەس ئازادی و نانی شەوی لێ نەبڕاوە و بە دەردی کورد گوتەنی زەرەدی لە پەز نەداوە . پسپۆڕانی زمانی فارسی لە ئێران لایان وایە سەعدی و حافزی شیرازی چاکەی زۆریان بە سەر ئێرانەوە هەیە چونکە زۆر وشەی عەرەبیان هێناوەتە ناو شێعری فارسی خۆیان و وایان دەگەڵ فارسەکەدا پێلوز کردوون کە تازە هەڵناوێرێن و بەو کارەیان زمانە فارسیەکەی خۆیان دەوڵەمەند و بە پێز کردووە و ئەو گشت وشە عەرەبیانەی کە خوازراون و راگوێزراون خزمەتی فارسی دەکەن و خزمەتکاری بێ مووچە و مز خێری خوایە. بژار و خاوێن کردنەوەی زمان ئەگەر لە باری بزانین و بە لەباریی خەریکی بین کارێکی بێ بەهرە نییە بەڵام بژاری بەهرەدار زانا و پسپۆڕی گەرەکە و هەرکەس دەستی قەڵەمی گرت و کوێرە سیوادێکی هەبوو مل وە بەر ملی وێژەبێ

دروست نییه و له جیاتی کل دەچاوکێشان کوێری دەکا. بەر له هەر شت پێویسته ئەوەی بزانین ئەو وشانەی بۆره پیاگ و نەخوێندەواری گەلەکەت دەیانزانن و لەبەریانە و که بۆیان دەڵێی تێیدەگەن با رەسەنیان عارەبی نەبێ ترکی بێ با فارسی نەبن ئەوه تازه بوونە کوردی ، حەڵاڵی خۆمانن و خزمەتکاری زمانمانن و ئەرکیشیان له سەرمان نییه کورد گوتوویە نۆکەری بی خەڵات و بەرات تانجی سەری ئاغایەتی. بۆ نموونه ئەو وشانەی وەکوو: دووکان و قەڵەم و خەت و خاڵ و ئیش و کشمیش و سەدەقه و خێر و صندوق و نەغد و وەفا و دۆڵمه و یاپراغ وشێخ و زەکات و تەزبێح و خودبه و مێزەرو شەربەت و قەساب و بەقاڵ و چەرچی و هەرچی وەک ئەوانه دەچن و هەموو کوردێک دەزانێ چن ئەگەر باپیرەی هەزارساڵ لەمەوبەریشیان نامۆ بێ هیچ قەی ناکا....ئەو وشانەش وەکوو ئەولاد رەسووڵەکان زۆر له مێژه بوونه کورد و هۆگریان بووین و ناسراون و شانازیشیان پێوه دەکەین. ئەو جۆره وشانه ناشێ به هیچ ئاوا له شوێن خۆیان بیان بزێوین بەڵام هێندێک وشەی واهەن که مەلا و کاڵی ساویلکه و کۆلکه میرزای بافیش کەر و هێندێک ئەفەندیی دەر دیتووی خۆ له کوردان نەبان کردوو هەر به هەوا و بۆ ئەوەی خەڵک وابزانن ئەو پیاوێکی دیکه و له کوردی رەمەکیی خزمی جوێ بۆتەوه خستوویاننه ناو کوردییەکه و نەک هەر چینی نەخوێندەوار ، خویندەواریش به بێ قامووس تێیان ناگا دیاره دەبێ ئەوانه وەدەربخرێن و وشەی کوردیی رەسەن و له سەر زمان سووک له شوێنی ئەوان دابندرێن بەڵام دیسان ئەو وەدەرنان و دانانەش کاری هەموو رەشکه و پێشکه نووسێک نییه هەرگیز تاک و تەراِی زاناش به بێ یاریدەی هاوکاران ئەو ئەرکەی پێ هەڵناسوورێ گەرەکه کۆڕی زانیاری یان کۆمەڵێک له زمانزانانی بژارده که دەست بەو بژاردەکەن بەر له هەر کار هەموو وشەی هەموو زاراوەکانی جۆێ به جوێی کوردستانیان به فەرهەنگ لەبەر دەست دابێ و که بیانەوێ وشەیەکی زەق و نەگونجاوی رەزاگرانی بێگانه وەدەر نێن و به وشەیەکی کوردیی خۆماڵی جێی پڕ وەکەن ئەشێ ئەو وشەی له مانای ئاوەکیەوه نزیکه و به جوانتر دێته بەرچاو و رەوانتر دێته سەرزمان هەڵی بژێرن و له شەرە گەرەک و من من و ئێمه وای ناڵێن وای دەڵێین و هەر چونکه من نەمبیستووه کوردی نییه خۆ ببوێرن و دڵسۆزانه و زانایانه وەری بگرن و ئەو کەلەبەرەی پێ بگرن که جێی دەرکراوەکەیه تا ئەورۆژەش که ئەو ئاواته دێته دی و تا دەتوانین بژارێکی زۆر لەبار و تەیار بکەین و کرده پەشیمان دەر نەیەین با ئێمەش وەک گەلانی دی چەند وشەی بێگانه به کار بێنین و ئەگەر یەکێک هاتوو پرسی بۆ فلان وشەی عەرەبی له ناو کوردیەکەتان دایه دەڵێین ئێمه خۆ له عەرەبان زیاتر نین ئەو عەرەبەی که خاوەنی ئەو زمانه بەربەرین و هەراوەیه که هەموو کەسێک لای وایه هیچ ئاتاجی به زمانی بێگانه نییه هەزاران وشەی بێگانەی خواستۆتەوه و دەناو عەرەبیی ئاخنیوه و رەنگ و روخساری گۆڕیوه وکارێکی بەسەر هێناوه که ئێستا خاوەنی پێشووی ئەو وشانه تووشیشیان بێ نایان ناسێ ئەگەر زانایانی عەرەب خۆیان راستیی ئەو ئاوەکیانەیان نەگوتبا و به ئێمەیان نەفەرمووبا ئەو وشانه لاوەکین و هاتوونه ناو عەرەبییەوه نەک یەکی وەک منی هەژار بگره پیاوی دانا و زاناش بیری به لادا نەدەچوون و لای وانەبوو عەرەبی نین و غەوارەن و عەرەب له زمانەکەی خۆیدا پەنای داون و دەرنەکراون. بۆ شایەتی ئەم راستییه زۆر کتێب هەن که زمانەوانانی عەرەب یان عەرەبی زانی دیکه لەو بارەوه دایان ناون. بەڵام من هەر سێ کتێبم بۆ روانیون و بۆ نموونەی لوێچ له تەغار چەندسەت وشێکم راگوێزتوون .

مامۆستا(ئەدی شێر) که جاروبار ناوی کوردیشی هێناوه هەر وشەیەکی رەگەزی بچێتەوه سەر زمانه ئێرانییەکان ناویان ناون فارسی نژاد بەڵام من گومانم نییه هەر کوردێکی زیت و وریا چاوێکیان پێدابگێڕێ له ناویاندا کۆنه وشەی کەلەپووری کەونارای خۆی له زۆرشوێنناندا دێته بەرچاوکه ئەوانیش وەک ئێمه و باپیرەکانمان له خزمەت به برای عەرەبیان بێ دریغ بوون و له ناو زمانی ئیسلام دا شوێنی خۆیان کردۆتەوه . بەشەکەی هەره زۆریشم لەو وشانەی که له لاوه هاتوونه ناو عەرەبییەوه بۆ ئەوکەسانه هێشتەوه که حەز دەکەن هەر راستەوخۆ کتێبەکان بخوێننەوه. ئەو سێ کتێبەش که دەڵێم راستەوخۆ وەک سەرچاوه بۆم روانیون و بەشی خۆم لێ هەڵێنجاون ئەم سێ یانەن.

١، المعرب من الکلام الاعجمی علی حروف المعجم: نووسینی ابی المنصور الجوالقی.

٢، الالفاظ الفارسیه المعربه: نووسینی السید ادی شیر الکلدانی.

٣، المنجد فی اللغه

تەوزیحات:

١، كورد و سەربەخۆیی زمان ، ئەندامی کارا : هەژار گوفاری کۆڕی زانیاریی کورد ژمارەی ٢ ، ١٩٧٤، ز، ل ٢٨٠/ ٣٢٣.

٢، لە وڵاتانی پێشکەوتوو فەرهەنگی تایبەت بۆ وشەی هەندەرانی ناو زمانەکەیان دادەنێن.(هەژار)

وەرگیراو لە کتێبی (هەژار لە لووتکەدا) گردوکۆی فەرەیدون حەکیم زادە